

Guanczowie – historia, kultura, wierzenia

Guanches – their history, culture and beliefs

Edyta S. Dzwonkowska

luxaeterna@wp.pl

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Magister teologii (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie), specjalizacja: teologia moralna; studiowała politologię na Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie (Collegium Bobolanum); doktorantka na kierunkach: religiologia (UKSW); autorka książki *Oskarżony o korupcję* (Warszawa 2012).

Na Archipelag Wysp Kanaryjskich składa się 13 wysp. Siedem głównych to: Teneryfa, Fuerteventura, Gran Canaria, Lanzarote, La Palma, El Hierro. Sześć mniejszych wysp jest zamieszkałych tylko okresowo. Są to: Alegranza, Graciosa, Montaña Clara, Lobos, Roque del Este, Roque del Oeste. Wyspy Kanaryjskie stanowią jednostkę administracyjną Hiszpanii. Podzielone są na dwie prowincje: Santa Cruz de Tenerife oraz Las Palmas de Gran Canaria¹.

Termin *Guanches* – Guanczowie w znaczeniu szerszym – używany jest na określenie ludów autochtonicznych wszystkich Wysp Kanaryjskich. W węższej znaczeniowo wersji Guanczowie to tubylcy zamieszkujący w przeszłości Teneryfę. Według specjalistów nazwa *Guanches* miała oznaczać „osoby stąd”². Obecnie terminu używa się zarówno w znaczeniu szerszym, jak i węższym. Warto jednak wiedzieć, iż autochtoniczne ludy innych Wysp Kanaryjskich nazywane są:

¹ Zob. A. Kościuszko, *Analiza rynku turystycznego. Wyspy Kanaryjskie* [on-line], http://wtir.awf.krakow.pl/pdf/studenci/strony_st/projekty/hiszpania/alicia_kosciuszko.pdf [dostęp: 10.10.2017].

² Zob. J. Barrios Garcia, *The Guanche Lunar Calendar and the Virgin of Candelaria (Tenerife, 14th-15th Centuries)*, [w:] W. Schlosser (red.), *Proceedings of the Second SEAC Conference (Bochum, Germany, 1994)*, Bochum 1996, s. 151-162.

- *Bimbaches* – zamieszkujący El Hierro,
- *Auaritas* – zamieszkujący La Palmę,
- *Gomeros* – zamieszkujący La Gomere,
- *Canarios* – zamieszkujący Gran Canarię,
- *Majos* – zamieszkujący dwie wyspy: Lanzarotę i Fuerteventurę³.

W artykule przedstawione zostaną informacje dotyczące Guanczów jako autochtonicznej ludności Teneryfy. Wyspa ta jest miejscem chętnie odwiedzanym przez turystów, głównie ze względu na jej ciepły klimat, malowniczy krajobraz, liczne luksusowe hotele oraz atrakcje w postaci parków wodnych. Niewielu turystów zwraca uwagę na jej historię oraz bogactwo kulturowe z nią związane.

1. Społeczność Guanczów

W czasach starożytnych Wyspy Kanaryjskie znane były Europejczykom. Uważano je nawet za mityczną krainę – Atlantyde. W I wieku przed Chr. grecki historyk i geograf Strabon pisał w swym dziele *Geografia* o Wyspach Kanaryjskich, określając je „błogosławionymi”. Natomiast rzymscy pisarze używali nazwy „Wyspy Szczęśliwe”. O wyspach wspominał m.in. Pliniusz Starszy, rzymski pisarz i historyk.

Specjaliści, którzy zajmują się historią Guanczów, wskazują, że w wieku XIV miało miejsce „ponowne” odkrycie Wysp Kanaryjskich. Do ich wybrzeży przyplęwali Portugalczycy, Hiszpanie oraz Francuzi. W 1496 roku zakończył się podbój wysp przez Hiszpanów. Jako ostatnia została opanowana Teneryfa. Wszystkie wyspy należały do Królestwa Kastylii. Hiszpanie rozpoczęli kolonizację, która przybrała charakter eksterminacji ludów autochtonicznych Wysp Kanaryjskich⁴. Wielu Guanczów, głównie kobiety i dzieci, zostało sprzedanych na targach niewolników. Badacze twierdzą, że w Walencji między 1494 a 1496 rokiem sprzedano około 170 autochtonów z Teneryfy⁵.

Istnieje wiele teorii dotyczących pochodzenia mieszkańców Wysp Kanaryjskich. Alonso de Espinosa, który przebywał na Teneryfie w XV wieku, uważał, że Guanczowie pochodzili z Afryki. Więk-

³ Zob. J.P. Camacho, *Guanches. Mito y realidad. Los misterios pobladores de Las Islas Canarias*, b.m. 2015, s. 20.

⁴ Zob. W. Maciejowski, *Z wyspy na wyspę (kanaryjską)*, [w:] Z. Górka, J. Więclaw-Michniewska (red.), *Badania i podróże krakowskich geografów. Informator Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, t. 1, Kraków 2003, s. 206-211.

⁵ Zob. J.J. Suárez Acosta i in., *Conquista y Colonización*, Santa Cruz de Tenerife 1988, s. 53, 54.

szość historyków zgadza się z tą teorią. Pierwszymi osadnikami byli tu Berberowie z Afryki Północnej. Naukowcy nie są zgodni co do okresu, w którym mieli przybyć – rozpiętość dat waha się między I a IV wiekiem przed Chr.⁶

Jak wynika z badań zachowanych szkieletów, mieszkańcy Gran Canarii i La Palmy mieli około 164-166,9 cm wzrostu. Najniżsi z Kanaryjczyków byli natomiast mieszkańcy La Gomery – według badań mierzyli około 155 cm wzrostu. Włosy mieli jasno- bądź ciemnobrązowe, rzadko zdarzały się czarne⁷.

Badacze zajęli się także analizą grupy krwi tych ludów. W wyniku badań przeprowadzonych na mumiach okazało się, że przeważnie mieli oni grupę krwi 0 – aż 83,95% mumii z Teneryfy oraz 94,76% mumii z Gran Canarii⁸.

Jeśli chodzi o język, to na wyspach odnaleziono wiele inskrypcji oraz napisów naskalnych. Specjaliści dostrzegają w tym zakresie podobieństwa do języka berberyjskiego, jednak wskazują na ślady świadczące o kontaktach ze światem arabskim i egipskim⁹. W 1992 roku na Teneryfie odnaleziono małej wielkości kamień, na którym wyryte zostały inskrypcje. Kamień ten znany jest pod nazwą Piedra Zanata (Kamień Zanata). Ze względu na jego wartość naukową nazywany bywa również Kanaryjskim Kamieniem z Rosetty. Badacze nadal analizują inskrypcje oraz starają się dowiedzieć, jakie było jego przeznaczenie, np. czy miał związek z kultem religijnym¹⁰.

Według wyników dotychczasowych badań na Teneryfie osiedlono się najpierw w okolicach dzisiejszego Santa Cruz de Tenerife. Następnie zajęto tereny bardziej na północ, które bogate były w źródła wody, a także jaskinie oraz wąwozy. Ludność, zajmująca się głównie hodowlą zwierząt, wybierała okolice Las Cañadas del Teide. Wśród pierwszych zamieszkaných terenów specjaliści wymieniają m.in. okolice dzisiejszych miast San Andrés i Santa Úrsula¹¹.

⁶ M. de Paz-Sánchez, O. Quintero Sánchez, *History of the Canary Islands*, b.m. 2009, s. 21-23.

⁷ Zob. S.D. Lima Dominguez, *Los Guanches. Historia y cultura*, Santa Cruz de Tenerife 1985, s. 18, 19.

⁸ Tamże, s. 21.

⁹ Tamże, s. 21-22.

¹⁰ Ukazała się już 300-stronicowa publikacja, w której zawarto informacje dotyczące badań nad Kamieniem Zanata. Jej autorami są profesorzy uniwersyteccy zajmujący się prehistorią kanaryjską oraz dyrektor Muzeum Archeologicznego na Teneryfie. Zob. R. González Antón i in., *La Piedra Zanata*, Santa Cruz de Tenerife 1995. Zob. również: J.P. Camacho, *Guanches. Mito y realidad...*, dz. cyt., s. 37.

¹¹ Zob. S.D. Lima Dominguez, *Los Guanches. Historia...*, dz. cyt., s. 23, 24.

Przed hiszpańską kolonizacją Teneryfa była podzielona na dziewięć regionów – autonomicznych podmiotów polityczno-terytorialnych, nazywanych *menceyatos*, stanowiących swego rodzaju królestwa. Każdy z regionów miał władcę, zwanego *mencey*. Do dziewięciu *menceyatos* należały: Taoro, Güímar, Abona, Adeje, Daute, Icod, Tacoronte, Tegueste, Anaga¹². Na przestrzeni lat liczba królestw zmieniała się m.in. ze względu na prowadzone między nimi walki.

Mencey (władca) sprawował kontrolę polityczną i ekonomiczną. Doradzała mu rada starszych, która zbierała się w celu egzekwowania prawa, sprawowania wymiaru sprawiedliwości, obradowania nad istotnymi kwestiami regionu (sprawami politycznymi, kwestiami religijnymi). Miejszem zebrania był specjalny krąg ułożony z kamieni. Na Teneryfie takie miejsce nazywane było *Tagoror*¹³. Termin ten pochodzi z języka berberyjskiego i oznacza zgromadzenie, miejsce spotkań. Obradujący zasiadali na kamieniach. Kamień, na którym siedziała osoba postawiona najwyżej w hierarchii zgromadzenia, był najokazalszy. Udokumentowano nazwy około 20 takich miejsc zgromadzeń, położonych w różnych częściach Teneryfy, np. *Tagoror de Aguerche* w Güímar, *Tagoror de Cojeja*, *Tagoror de Bilma*, *Tagoror Blanco* w Valle Santiago w Adeje¹⁴.

Spółeczność Guanczów była podzielona na trzy klasy: *achimencey* – ludzie najbliżsi królowi, *achiciquitza* – rodzaj szlachty, *achicaxna* – osoby nieposiadające żadnych dóbr¹⁵.

Według badaczy związku wśród Guanczów były monogamiczne i panował tam patriarchat. Niewiele natomiast wiadomo o wychowaniu dzieci. Najprawdopodobniej mężczyźni przekazywali synom wiedzę dotyczącą męskich zajęć, dziewczynki zaś przebywały z matkami i resztą kobiet¹⁶.

Guanczowie za domostwa wykorzystywali naturalnie występujące jaskinie. Aby w jeszcze większym stopniu zapewnić bezpieczeństwo, przed wejściem do nich stawiano specjalny mur. Wszelkie półki skalne w jaskiniach wykorzystywano do przechowywania

¹² W centrum Teneryfy znajduje się wulkan Teide. Teren, który zajmuje, nie przynależał do żadnego z królestw, lecz był wspólny. Wykorzystywano go do wypasu bydła. Zob. J.P. Camacho, *Guanches. Mito y realidad...*, dz. cyt., s. 53.

¹³ S.D. Lima Dominguez, *Los Guanches. Historia...*, dz. cyt., s. 38.

¹⁴ *Tagoror* [on-line], <http://www3.gobiernodecanarias.org/medusa/wiki/index.php?title=Tagoror> [dostęp: 17.09.2017].

¹⁵ P. Hernández Hernández (red.), *Natura y cultura de Las Islas Canarias*, La Laguna 2003, s. 249.

¹⁶ S.D. Lima Dominguez, *Los Guanches. Historia...*, dz. cyt., s. 29-32.

naczyń i narzędzi. Podczas badań zauważono schemat rozmieszczenia pomieszczeń. Najbliżej wejścia do jaskini, w miejscu, do którego dochodziło najwięcej światła, mieściła się kuchnia. Następnie znajdowało się miejsce ogólne przeznaczone do spotkań. Miejsce najdalej położone od wejścia do jaskini, które było najciemniejsze, Guanczowie traktowali jak sypialnię¹⁷.

2. Wierzenia

Każda z wysp posiadała swój system religijny. Wierzenia i praktyki religijne mieszkańców miały elementy wspólne, np. oddawanie czci słońcu i księżycowi, ale też elementy charakterystyczne tylko dla danej wyspy. Wiara w istnienie najwyższego bóstwa została potwierdzona przez badaczy na każdej z wysp. Na Teneryfie do najwyższego bóstwa zwracano się w różny sposób, np. *Achuhuyahan* (Wielki), *Achahucanac* (Jego Wzniosłość), *Achguayerxeran Achoron Achaman* (Podtrzymujący Niebo i Ziemię). Była to istota męska. Natomiast najwyższa bogini, siła żeńska, nazywała się *Guayaxiraxi* (Posiadająca świat, ziemię). W czasie chrystianizacji jej nazwa uległa zmianie na *Virgen Atmayceguayaxiraxi* (Matka, która dźwiga świat). Luis Diego Cuscoy wskazuje, że jako podstawowe bóstwo żeńskie uznawano *Achguayaxiraxi*, która była uważana za bóstwo-matkę¹⁸. Bóg słońca nazywał się *Magec*, czczono również księżyc, lecz imię tego bóstwa do tej pory nie zostało poznane.

Guanczowie wierzyli, że istnieje miejsce wypełnione ogniem, a wejście do niego miało znajdować się w kraterze wulkanu Teide. Sam krater nazywano Echeide i był on symbolem zła oraz okrucieństwa. W procesie chrystianizacji miejsce to zaczęło utożsamiać z piekłem. Aby przebłagać siły negatywne, demoniczne, Guanczowie składali w ofierze żywność, a także narzędzia dnia codziennego, które naukowcy stale odnajdują w wyłomach skalnych i różnych zakamarkach. Bóstwem złym, demonicznym, był Guayota. To on zamieszkiwał w ogniu Echeide.

Rok Guanczów zaczynał się (według naszego roku kalendarzowego) 21 kwietnia¹⁹. Według dotychczasowych badań kult idoli nie wykształcił się na Teneryfie, La Palmie i La Gomercie²⁰. W systemie religij-

¹⁷ L. Diego Cuscoy, *Los Guanches: vida y cultura del primitivo habitante de Tenerife*, Santa Cruz de Tenerife 1968, s. 67-76.

¹⁸ Zob. tamże, s. 146.

¹⁹ S.D. Lima Dominguez, *Los Guanches. Historia...*, dz. cyt., s. 39-41.

²⁰ Zob. tamże, s. 251, 252.

nym Guanczów występowały pozytywne duchy opiekuńcze oraz duchy negatywne, które mogły przynieść ludziom śmierć. Niektórzy naukowcy twierdzą, iż Guanczowie budowali sanktuaria oraz świątynie związane z kultem astralnym²¹. Obchodzili również święta, przede wszystkim rolnicze. Poprzez różne celebracje Guanczowie próbowali wyprosić u bóstw i duchów pozytywnych ochronę dla swych pól, owiec czy kóz²².

Mieszkańcy Wysp Kanaryjskich odprawiali różne rytuały, jednak wiedza naukowców jest w tym zakresie niewielka. Znane są obrzędy przywoływania deszczu. W tym celu na Teneryfie rozdzielano młode kozy i owce od ich matek, aby beczwały. Dźwięki zwierząt miały sprowadzać deszcz. Znane są również rytuały, które wykonywano, aby zapewnić lepsze zbiory, np. na Teneryfie władcy w rytualny sposób dokonywali pierwszego zasiewu oraz pierwszych zbiorów²³.

Ludy zamieszkujące wyspy poddawały zwłoki mumifikacji²⁴. Jak wskazują specjaliści, choćby z tego względu należy wnioskować, iż na wyspach wierzono w życie po śmierci i nieśmiertelność duszy²⁵. Z uwagi na wulkaniczne pochodzenie Wysp Kanaryjskich znajdują się tu liczne jaskinie. Ludność autochtoniczna wykorzystywała je jako miejsca nadające się na domostwa, ale też do pochówków. Archeolodzy znaleźli jaskinie z pojedynczymi ciałami, ale zdarzały się też takie, w których pochowano znaczącą ilość ciał. Przykładem może być Cueva de Uchova w Wąwozie Tafetana na Teneryfie. Jaskinia ma 57,5 m długości i pochowano w niej co najmniej 80 ciał. Na Teneryfie, podobnie jak na La Palmie, El Hierro i na Gran Canarii zdarzały się również przypadki kremacji zwłok²⁶. Naukowcy do dzisiaj jednak nie umiają stwierdzić, z jakich powodów niektóre ciała poddawano kremacji, a inne mumifikowano. Nie zależało to ani od płci, ani od wieku zmarłego, a także nie było związane z warunkami środowiskowymi czy klimatem. Trwają dyskusje, czy mumifikacja była przeznaczona tylko dla osób zajmujących wysokie miejsce w hierarchii społecznej. Część naukowców podziela tę opinię, jednak są i tacy, którzy twierdzą, że nie ma żadnych dowodów, które potwierdzałyby tę tezę²⁷.

²¹ Zob. J.F. Navarro Mederos, *Los aborígenes*, Santa Cruz de Tenerife 1987, s. 77, 78.

²² L. Diego Cuscoy, *Los Guanches: vida...*, dz. cyt., s. 148.

²³ M. de Paz-Sánchez, O. Quintero Sánchez, *History of the...*, dz. cyt., s. 36.

²⁴ Specjaliści nie są pewni, czy mumifikację stosowano na wszystkich wyspach. Na pewno takim zabiegom poddawano niektóre zwłoki na Teneryfie i Gran Canarii. Zob. tamże, s. 38.

²⁵ S.D. Lima Dominguez, *Los Guanches. Historia...*, dz. cyt., s. 253.

²⁶ Zob. J.F. Navarro Mederos, *Los aborígenes*, dz. cyt., s. 87, 88.

²⁷ Zob. R. González Antón i in., *Los Guanches desde la arqueología*, La Laguna

3. Działalność dominikanina Alonsa de Espinosa

Alonso de Espinosa żył w XVI wieku. Był dominikaninem i historykiem. Na Teneryfie jest postacią znaną, a jego pisma są niezwykle istotne z perspektywy badań nad historią tej wyspy. To właśnie Alonso de Espinosa miał jako pierwszy spisać historię Teneryfy. Ponadto opisał historię figurki Matki Bożej z Candelarii. W swym dziele wymienił również cuda, które miały się dokonać za pośrednictwem wizerunku *La Morenity*. Powstała książka *Historia de Nuestra Señora de Candelaria*. Jego dzieło opublikowano w 1594 roku w Sewilli, jednak reprint książki zniknął w 1848 roku. W 1907 roku Hakluyt Society w Londynie opublikowało tłumaczenie sir Clementsa Markhama, dzieło zatytułowane *The Guanches of Tenerife. The Holy Image of Our Lady of Candelaria and the Spanish Conquest and Settlement*²⁸.

Według członków Hakluyt Society pierwsze informacje o historii Teneryfy i jej mieszkańcach zamieszczały w swych pismach trzy osoby. Pierwszy miał być Alonso de Espinosa. Drugą z tych osób jest pochodzący z Teneryfy Antonio de Viana, jednak jego dzieła napisane są w sposób zbyt poetycki, przez co mają niewielką wartość naukową. Trzecim autorem był franciszkanin Juan de Abreu de Galindo, który rezydował na wyspie La Palma. Gregorio Chil y Naranjo, kanaryjski historyk i antropolog, żyjący w latach 1831-1901 wskazał w swej książce, że Juan de Abreu de Galindo najprawdopodobniej wiele informacji skopiował z dzieł Alonsa de Espinosa²⁹.

Alonso de Espinosa podczas pobytu w Ameryce Środkowej dowiedział się o kulcie figurki Matki Boskiej – Pani Candelarii. Opowieści o tym, jak figurka w niewyjaśnionych okolicznościach znalazła się na wyspie, a także o cudach z nią związanych tak zainteresowały dominikanina, że postanowił udać się na wyspę.

Członkowie Hakluyt Society podkreślają, że A. de Espinosa był genialnym wprost badaczem, który napisał aż cztery książki dotyczące swoich badań na Teneryfie. W pierwszej z nich przedstawił historię i kulturę Guanczów, starając się równocześnie pokazać funkcjonowanie ich społeczność. Druga książka poświęcona została figurce Matki Bożej z Candelarii. W trzeciej de Espinosa przedstawił historię najazdu Hiszpanów na Teneryfę. W ostatniej znajdują się opisy ponad 60 cudów związanych z Panią Candelarii – *Del origen y milagros de la Santa*

b.d., s. 51-53.

²⁸ Zob. *Alonso de Espinosa* [on-line], http://ec.aciprensa.com/wiki/Alonso_De_Espinosa [dostęp: 6.10.2017].

²⁹ Zob. G. Chil y Naranjo, *Los Guanches. Estudios*, La Laguna 2006, s. 252.

*Imagen de nuestra Señora de Candelaria, que apareció en la Isla de Tenerife con la descripción de esta Isla*³⁰.

4. Figurka przedstawiająca Panią Teneryfy³¹

Według informacji podawanych przez Alonsa de Espinosę w 1392 roku Guanczowie na jednej z plaż Teneryfy znaleźli figurkę Maryi. Zdarzenie to miało miejsce, zanim jeszcze na wyspę dotarło chrześcijaństwo. Figurka przedstawiała Matkę Boską, która w jednym ręku trzymała Dzieciątka, w drugim zaś zieloną świecę. Według legendy jeden z przerażonych znaleźników Guanczów próbował rzucić kamieniem w figurkę. Jednak nie mógł wykonać rzutu, gdyż jego ręka została sparaliżowana. Drugi tubylec chciał ugodzić figurkę nożem. Zamiast ją zniszczyć, zranił siebie. Guanczowie spanikowali, nie podeszli bliżej do figurki, nie podjęli też prób zabrania jej. Udali się do jednego z dziewięciu rządzących wówczas władców – Acaimo/Acaymo. Ten wydał rozkaz, aby figurkę dostarczyć przed jego oblicze. Guanczowie wrócili więc po statuę. Gdy ją podnosili, ich rany zabiły się. Władca Acaimo postanowił podnieść figurkę, lecz jej ciężar stał się tak wielki, że nie mógł tego uczynić. Po naradach uznano, że figurka przedstawia matkę bogów – Chaxiraxi. Ustawiono ją w jaskini Chinguaro, która od tego czasu stała się prywatną świątynią władcy.

Prawdziwą tożsamość figurki odkrył Guancz, który powrócił na wyspę, uciekając z hiszpańskiej niewoli. Hiszpanie nawrócili go bowiem na chrześcijaństwo. Guancz opowiedział o chrześcijaństwie swemu władcy, wyjaśnił też, kogo przedstawia figurka. To wydarzenie uznawane jest za pierwszy akt chrystianizacji Teneryfy. Figurka Matki Bożej została ustawiona w jaskini Achbinico³². Dzięki temu dostęp do niej uzyskali wszyscy mieszkańcy wyspy. Za jej sprawą miały mieć miejsce cuda, stała się też sławna na pozostałych Wyspach Kanaryjskich. Jej sława była tak wielka, że mieszkańcy Lanzarote postanowili ją ukraść. Niedługo jednak cieszyli się łupem. Wkrótce po kradzie-

³⁰ Zob. A. de Espinosa, *The Guanches of Tenerife, The Holy Image of Our Lady of Candelaria, and the Spanish Conquest and Settlement. The Origin and Miracles of The Holy Image of Our Lady of Candelaria with a Description of the Island of Tenerife*, London 1907, s. 1-10.

³¹ Fragment artykułu dotyczący figurki Matki Bożej z Candelarii jest skróconą wersją tekstu: E. Dzwonkowska, *Kult figurki Matki Boskiej z Candelarii (Teneryfa)*. *Nuestra Señora de la Candelaria*, [w:] A. Jakimowicz, K. Jakimowicz (red.), *Podróżnik historyczny*, t. 1, Lublin 2016, s. 62-68.

³² Jaskinia Achbinico zwana jest też jaskinią św. Błażeja z Sebasty.

ży na Lanzarote wybuchła zaraza. Mieszkańcy doszli do wniosku, że epidemię ściągnęła na nich kradzież figurki. Niebawem wróciła ona na swoje miejsce na Teneryfie. Po podbiciu wyspy przez Hiszpanów zorganizowano tam pierwszą Mszę Świętą. Odbyla się ona w jaskini Achbinico 2 lutego 1497 roku. W tej samej jaskini zarządzono wybudowanie eremu. Tam też odbył się chrzest Guanczów³³.

W 1559 roku Nuestra Señora de la Candelaria³⁴ została uznana przez papieża Klemensa VIII za patronkę Wysp Kanaryjskich. W 1826 roku na skutek niszczącej siły tsunami i trąby powietrznej zmarło kilkadziesiąt osób, zniszczonych zostało kilka kościołów, zamków, akweduktów i wiele domów, zaś figurka Matki Boskiej zaginała³⁵.

Na podstawie opisów znajdujących się w różnych dziełach rzeźbiarz Fernando Estevez wykonał jej kopię. Figurka, którą obecnie można oglądać, nie jest jednak kopią wykonaną przez Esteveza. Rzeźbiarz sporządził jedynie głowę i ręce Maryi oraz postać Dzieciątka. Szaty natomiast były mocowane na stelażu. Dopiero w 1972 roku Ezequiel de Leon wykonał pełną rekonstrukcję³⁶. Artysta odtworzył także napisy, które zdobiły szaty Matki Bożej, a które wzbudzają duże zainteresowanie badaczy – zagadkowe inskrypcje do dzisiaj nie zostały odczytane. Dnia 13 października 1989 roku miała miejsce papieska koronacja figury³⁷.

Przypuszcza się, że malowidło *Lwowska Madonna* z klasztoru dominikanów w Krakowie było wzorowane na Nuestra Señora de la Candelaria³⁸. W Bazylice Zwiastowania Pańskiego w Nazarecie znaj-

³³ Zob. *Niezwykłe znaki: Madonna de La Candelaria*, „Św. Zygmunt. Gazetka Parafii św. Zygmunta w Słomczynie”, nr 4, 2012, s. 2. Zob. również: *Nasza Pani ze świecą* [on-line], http://www.swzygmunt.knc.pl/othermarys/foreign/htms/tenerife_nuestrasenoradelcandelaria_01.htm [dostęp: 21.09.2017]; *Our Lady of Candelaria* [on-line], <http://www.stmaryswestmelbourne.org/wp-content/uploads/2013/09/Candelaria0.pdf> [dostęp: 1.03.2015].

³⁴ Nazywana też Czarną Madonną, Panią Teneryfy, Dziewicą de la Candelaria, Panią de la Candelaria, Madonną de la Candelaria, La Morenita.

³⁵ Zob. M. Piwocka, *Lwowska Madonna z klasztoru dominikanów w Krakowie. Kilka słów o ikonografii*, [w:] W. Bałus i in. (red.), *Artifex doctus. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Gadomskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, t. 1, Kraków 2007, s. 221.

³⁶ Zob. *La Imagen Actual de la Virgen de Candelaria* [on-line], <http://lalagunaahora.com/?p=6771> [dostęp: 21.11.2017].

³⁷ Zob. *Nuestra Señora de la Candelaria*, [on-line] <http://corazones.org/maria/candelaria.htm> [dostęp: 21.11.2017].

³⁸ Zob. tamże, s. 219, 220.

duje się mozaika z wizerunkiem Dziewicy z Candelarii³⁹. Jej wizerunek jest też obecny w katedrze w San Fernando w Teksasie. Badacze są zdania, że mieszkańcy Wysp Kanaryjskich rozpowszechniali wizerunek Pani Candelarii m.in. w Ameryce Południowej, na Karaibach oraz Filipinach⁴⁰. Stała się Ona patronką Medellín w Kolumbii, a także miasta Puno w Peru⁴¹.

Świątynia, w której znajduje się figurka Pani Candelarii, położona jest w południowej części miasta Candelaria, które liczy około 25 000 mieszkańców⁴². Budowę sanktuarium w Candelarii zlecił gubernator Pedro Fernandez de Lugo. W obecnej formie świątynia została zaprojektowana przez architekta José Enrique'a Marrero Regalado. Wzniesiono ją w 1959 roku. Bazylika posiada trzy nawy, a kopuła ma wysokość 25 m. Obok świątyni znajduje się źródło dla pielgrzymów oraz klasztor dominikanów⁴³. Na placu obok bazyliki ustawionych zostało dziewięć posągów przedstawiających dziewięciu władców królestw Teneryfy.

Kościół, w którym znajduje się wizerunek Pani z Candelarii, został podniesiony do godności bazyliki mniejszej 24 stycznia 2011 roku. Tytuł *Basilica de Nuestra Señora de Candelaria* został mu nadany przez papieża Benedykta XVI⁴⁴.

5. Zagadkowe piramidy w Güímar

Na Teneryfie, Gran Canarii oraz La Palmie odkryte zostały konstrukcje schodkowe przypominające piramidy. Piramidy w Güímar nazywane są przez miejscową społeczność *Majanos de Chacona*. Ich odkrycie wiąże się z niezwykle głośną debatą naukową. Specjaliści próbują rozwiązać zagadki związane z tymi budowlami.

³⁹ Zob. *Virgin of Candelaria* [on-line], https://www.revolvy.com/main/index.php?s=Virgin%20of%20Candelaria&item_type=topic [dostęp: 11.09.2017].

⁴⁰ Zob. tamże.

⁴¹ Zob. *Niezwykłe znaki: Madonna...*, art. cyt., s. 2; zob. również: *Nasza Pani ze świecą...*, art. cyt.

⁴² Zob. *Candelaria – Teneryfa* [on-line], <http://www.polski.ferien-auf-teneriffa.net/wakacje-teneryfa/candelaria-teneryfa-s42.html> [dostęp: 9.09.2017]; zob. również: *Candelaria i jej sławna bazylika na Teneryfie* [on-line], http://www.teneryfa24.pl/teneryfa_candelaria.html [dostęp: 9.09.2017].

⁴³ Zob. *Sanktuaria Maryjne Europy. Sanktuarium Matki Bożej – Hiszpania – Teneryfa – Candelaria. Bazylika Matki Bożej Gromnicznej* [on-line], http://dragany-bibliotekamaryjna.blogspot.com/2014_01_01_archive.html [dostęp: 9.09.2017].

⁴⁴ Bazylika została wybudowana z inicjatywy biskupa Teneryfy Domingo Péreza Cáceresa.

Jeden z podstawowych problemów dotyczy czasu ich wybudowania. Naukowcy zastanawiają się, czy konstrukcje pochodzą z okresu przedhiszpańskiego, czy może są efektem pracy hiszpańskich rolników, którzy, pozbywając się kamieni z pól, wybudowali takie konstrukcje. Antonio Tejera Gaspar, María de la Cruz Jiménez Gómez i Juan Francisco Nawarro Mederos popierają hipotezę o budowie piramid w XIX wieku (stanowiłyby one budowle hiszpańskich farmerów). Istnieje także trzecia hipoteza: Antonio Aparicio Juan i César Esteban López stwierdzili, że piramidy mogły zostać zbudowane przez masonów.

Hans Joachim Ulbrich podkreśla, że ustalenie wieku piramid wiąże się z próbą odpowiedzi na wiele dodatkowych pytań: czy zwykli hiszpańscy rolnicy, zbierający polne kamienie, budowałiby z nich konstrukcje z takim rozmachem?, czy rolnik, który przede wszystkim zajmuje się uprawą roli, zajmowałby się budową tak skomplikowanych konstrukcji? Natomiast jeśli za budowę piramid byłiby odpowiedzialni masoni, z jakich powodów ponosiliby tak duże nakłady finansowe, aby stworzyć budowlę czysto symboliczną? Ulbrich twierdzi, że gdyby konstrukcję stworzyli rolnicy w XIX wieku, to ten proces byłby jakoś udokumentowany, choćby dlatego, że w kulturze hiszpańskiej na zakończenie prac przy tak dużych budowlach organizowano specjalne święta⁴⁵. Z pewnością w lokalnej prasie pojawiłyby się wzmianki o takiej uroczystości, tymczasem żadnych nie odnaleziono. Ulbrich stawia kolejne pytania: czy piramidy w Güímar (i na innych wyspach) były tworzone przez miesiące, lata, czy może budowały je całe pokolenia?

H. Ulbrich podkreśla również, że piramidy tworzą duży kompleks oraz posiadają skomplikowaną budowę. Twierdzi, że bardziej prawdopodobne wydaje się to, iż za powstanie budowli odpowiedzialna jest jakaś wspólnota religijna z okresu przedhiszpańskiego. Naukowiec przedstawia jeszcze jedną koncepcję, którą określa jako kompromisową. Otóż istnieje pogląd, zgodnie z którym pierwsze piramidy – budowle schodkowe – powstały w epoce brązu i tradycja ich budowy oraz sposób konstrukcji przetrwały aż do XV lub XVI wieku, kiedy to architektoniczna wiedza Kanaryjczyków była jeszcze znana hiszpańskim kolonistom. W swym artykule H. Ulbrich zaapelował do władz kanaryjskich, uniwersytetów oraz archeologów, aby objęto odpowiednią ochroną zabytki kultury kanaryjskiej i by po 20-letnim okresie stagnacji rozpoczęto odpowiednie badania naukowe⁴⁶.

⁴⁵ Hiszpańska ceremonia otwarcia jest nazywana *fiesta de cubrir aguas*.

⁴⁶ Zob. H.J. Ulbrich, *Canarian „Pyramids” Revisited – Are They pre-Hispanic or Recent?*, „Almogaren”, nr 46-47, 2015-2016, s. 139-156.

Na temat pochodzenia piramid wypowiedział się również Walter B. Hähnel, niemiecki specjalista z zakresu geologii, który badał wcześniej piramidy meksykańskie. Według niego konstrukcje kanaryjskie z pewnością powstały przed najazdem Hiszpanów. Na podstawie przeprowadzonych badań Hähnel stwierdził, iż piramidy zbudowane są z takiej ilości kamienia, że niemożliwym jest, aby rolnicy wykorzystali tylko skały z okolicznych pól. Według niego kamienie były celowo przewożone z okolic Montaña Nueva, czyli z odległości czterech kilometrów. Ponadto według Hähnela większość piramid jest położona na północ od wioski, czyli w miejscu usytuowanym wyżej, aniżeli wioska. Stąd nielogicznym by było składowanie przez rolników kamieni w tamtym miejscu, gdyż kosztowałyby to ich wiele wysiłku. Poza tym piramidy wybudowano w specjalnym ustawieniu, zgodnie z kierunkiem wschód-zachód. Powstaje więc pytanie: z jakiego powodu rolnicy mieliby je w ten sposób sytuować⁴⁷?

Według Anthony'ego F. Aveniego, który badał starożytną kulturę meksykańską oraz jej powiązania z astronomią, kanaryjskie piramidy nie miały jakiegokolwiek praktycznego zastosowania w życiu codziennym. Prawdopodobnie zostały wybudowane w celach religijnych⁴⁸.

Teren obejmujący piramidy w 1998 roku przekształcono w park etnograficzny – El Parque Etnográfico Pirámides de Güímar. Jego fundatorem był norweski badacz zafascynowany piramidami, Thor Heyerdahl⁴⁹, zaś stworzeniem parku zajął się biznesmen Fred Olsen. Na cały kompleks składają się: piramidy, muzeum, audytorium, park botaniczny.

César Esteban López, astrofizyk z Uniwersytetu La Laguna na Teneryfie, przedstawia niepochlebne zdanie na temat owego parku etnograficznego. Negatywnie wypowiada się o muzeum. Jego zdaniem informacje w nim prezentowane mają niewielką wartość naukową. C. Esteban López oskarża twórców kompleksu o posługiwanie się

⁴⁷ Zob. M.V. Navarro Di Lanzo, *Las Pirámides de Tenerife. Memoria del trabajo fin de grado*, San Cristóbal de La Laguna 2016 [on-line], <https://riull.ull.es/xmlui/bitstream/handle/915/2763/Las%20Piramides%20de%20Tenerife.pdf?sequence=1> [dostęp: 10.10.2017].

⁴⁸ Zob. tamże.

⁴⁹ Thor Heyerdahl dowiedział się o piramidach dzięki artykulowi Francisco Padrona. Artykuł ukazał się w gazecie „Diario de Avisos” w 1990 roku. Heyerdahl był podróżnikiem, od lat pasjonował go temat piramid, widział i badał je w różnych częściach świata. Uważał, że piramidy na Teneryfie zostały prawdopodobnie zbudowane przed hiszpańską konkwistą. Zob. S. Andrews, *The Mystery of the Guanches and the Pyramids of Tenerife* [on-line], <http://www.ancient-origins.net/ancient-places-europe/mystery-guanches-and-pyramids-tenerife-003232?nopaging=1> [dostęp: 10.10.2017].

manipulacją. Z wiadomości, jakie turysta otrzymuje w parku, wynika bowiem, że piramidy powstały w okresie przedhiszpańskim, czego przecież nigdy nie udowodniono. Naukowiec wskazuje też na badania archeologiczne, jakie prowadzono. Stwierdza, że cały kompleks ma jedynie wartość turystyczną⁵⁰.

Piramidy w Güímar. Foto. E. Dzwonkowska, 2016 r.

Piramidy w Güímar. Foto. E. Dzwonkowska, 2016 r.

⁵⁰ Zob. C. Esteban López, *Arqueología soñada: la historia de las pirámides de Güímar*, „El Escéptico”, nr 8, 2000, s. 43-51.

6. Wybrane muzea

Na Teneryfie powstało kilka muzeów, które gromadzą pozostałości kultury Guanczów i spełniają funkcję edukacyjną. Najważniejszym i największym spośród nich jest Museo de la Naturaleza y el Hombre, które mieści się w budynku dawnego szpitala Antiguo Hospital Civil de Nuestra Señora de los Desamparados. W 1983 roku budynek został wpisany na specjalną hiszpańską listę obiektów o znaczeniu kulturalnym. Na parterze muzeum znajdują się wystawy dotyczące geografii i geologii, w tym wulkanicznego pochodzenia Wysp Kanaryjskich. Piętro pierwsze i drugie zajmują dwie obszerne wystawy. Pierwsza związana jest z naukami przyrodniczymi, druga natomiast poświęcona została zagadnieniom archeologicznym. Wystawa przyrodnicza zawiera zbiory ukazujące formowanie się wysp. Zaprezentowano w niej różne gatunki zwierząt, które w przeszłości bądź obecnie zamieszkują wyspy. Ekspozycje ukazują też roślinność archipelagu. Jedno z pomieszczeń poświęcone zostało historii odkrywania różnych gatunków roślin na wyspie, a także samym odkrywcom. Warto zauważyć, iż wiek XIX, kiedy to dokonano istotnych odkryć botanicznych, zwany jest „złotym wiekiem” (*siglo de oro*) botaniki kanaryjskiej. Następnie przedstawiona została szata roślinna wysp, np. dzięki specjalnej makiecie Teneryfy można przeanalizować położenie trzech podstawowych formacji leśnych na wyspie. Muzeum szczyci się także pokaznym zbiorem meteorytów, z których największy waży 232 kilogramy.

W muzeum znajduje się bogaty zbiór eksponatów związanych z badaniami archeologicznymi. Są to nie tylko fragmenty ceramiki i narzędzi pochodzące z różnych Wysp Kanaryjskich, ale także szczątki ludzkie: czaszki, fragmenty ciał, mumie Guanczów. Warto dodać, że fragmenty ceramiki zostały pogrupowane w kilka kolekcji, np.:

- kolekcja *Icona*, składająca się z eksponatów, które zostały przekazane przez organy zarządzające Parkiem Narodowym El Teide⁵¹,
- kolekcja *Mazuelas*, obejmująca ceramikę, narzędzia i fragmenty ludzkich szczątków (nazwa kolekcji pochodzi od nazwiska malarza urodzonego w Barcelonie, Juana Mazuelasa Pizarrosa, który na Teneryfie szukał twórczej inspiracji; zafascynowany historią Guanczów, rozpoczął poszukiwania ich materialnych pozostałości⁵²).

Kolejnym muzeum, istotnym z perspektywy archeologicznej, jest Museo Arqueológico del Puerto de La Cruz. Muzeum w swej obecnej formie zostało otwarte 29 maja 1991 roku. Jednak jego istnienie sięga

⁵¹ Część tych eksponatów została przypadkowo znaleziona przez turystów.

⁵² Zob. *Guía. Museo de la Naturaleza y el Hombre*, Santa Cruz de Tenerife b.d.

1953 roku, kiedy to Instituto de Estudios Hispánicos de Canarias otworzył dostępną dla zwiedzających Salę Archeologiczną, nazwaną Luis Diego Cuscoy. Niestety, pięć lat później została ona zamknięta. Mimo wysiłków czynionych przez osoby, które dostrzegały wartość istnienia takiego muzeum w mieście – nie tylko ze względów turystycznych, ale również dla zachowania i pielęgnowania dziedzictwa kulturowego – muzeum archeologiczne udało się ponownie otworzyć dopiero kilkadziesiąt lat później. Jego zbiory obejmują kolekcje pochodzące z Sali Archeologicznej, a także eksponaty darowane przez mieszkańców wysp. Muzeum słynie ze zbioru naczyń ceramicznych Guanczów, który liczy tysiąc sztuk. Fragmenty ceramiki stanowią 44% zbiorów muzeum; reszta to np. koraliki i kamienne narzędzia. Budynek muzeum posiada dwa piętra, jednak sale otwarte dla zwiedzających mieszczą się tylko na parterze.

Na Teneryfie powstało również muzeum, które umiejscowione jest w centrum handlowym Magalona w miejscowości Icod de Los Vinos i nazwane zostało Mundo Guanche. Turyści, prócz zrobienia zakupów, mogą zapoznać się ze zbiorami przedstawiającymi historię i kulturę Guanczów. Część ekspozycji stanowią inscenizacje przedstawiające życie kanaryjskich autochtonów. Warto dodać, że w kilku językach zamieszczono dość obszernie informacje na temat Guanczów. Interesujące, że niekiedy informacje te są bardzo szczegółowe, np. podkreśla się w nich, że mumifikowanie zwłok u Guanczów nie do końca daje się powiązać z ich tradycjami i wierzeniami. Specjaliści są podzieleni co do pochodzenia tej tradycji – część z nich uważa ją za przejaw wpływów egipskich. Trzeba dodać, że Guanczowie mieli specjalną nazwę, która określała zmumifikowane ciało: *xaxo*. Z kolei osoba zajmująca się mumifikacją oraz pochówkiem była nazywana *achicasnai*. Nosiła ona krócej ścięte włosy, niż reszta Guanczów, i zajmowała najniższą pozycję społeczną.

Podsumowanie

Teneryfa, jedna z Wysp Kanaryjskich, traktowana jest przez Europejczyków jako miejsce letniego wypoczynku. W Polsce znaleźć można niewiele informacji o historii i kulturze jej autochtonicznych mieszkańców – Guanczów. Temat ten jest interesujący, ponieważ istnieje wiele pozostałości po kulturze materialnej Guanczów, które nadal są zagadką dla naukowców, np. do dzisiaj badacze nie są jednomyślni w kwestii wieku piramid w Güímar. W artykule zawarto podstawowe informacje dotyczące funkcjonowania społeczności Guanczów, ich wierzeń, legendy o figurze Matki Bożej z Candelarii oraz miejsc na Teneryfie, dzięki którym można zapoznać się z historią i kulturą jej dawnych mieszkańców.

EDYTA S. DZWONKOWSKA

Guanczowie – historia, kultura, wierzenia**Streszczenie**

Termin „Guanczowie” posiada dwa znaczenia. W szerszym używany jest na określenie wszystkich ludów autochtonicznych Wysp Kanaryjskich. W węższym Guanczowie to tubylcy zamieszkujący w przeszłości Teneryfę. W artykule zaprezentowano informacje dotyczące autochtonicznego ludu Teneryfy. W 1496 roku ostatnia z Wysp Kanaryjskich, Teneryfa, została podbita przez Hiszpanów. Guanczowie zostali wymordowani lub sprzedani do niewoli. Ślady ich historii, kultury i wierzeń są tam do dzisiaj obecne. Pochodzenie piramid z Güímar nadal stanowi temat niewyjaśniony przez naukowców. Interesujące wydają się też badania prowadzone nad Kanaryjskim Kamieniem z Rosetty – Piedra Zanata. Ciekawie przedstawia się legenda dotycząca figurki Matki Bożej z Candelarii.

Słowa kluczowe: Guanczowie, Matka Boża z Candelarii, piramidy w Güímar, Teneryfa, Wyspy Kanaryjskie.

EDYTA S. DZWONKOWSKA

Guanches – their history, culture and beliefs**Abstract**

The term: Guanches has two meanings: In the wider sense, it refers to all aboriginal inhabitants of the Canary Islands; in the narrower sense, it refers only to the inhabitants of the Tenerife. This article treats of the autochthons of the Tenerife, the last Canary Island conquered by the Spaniards in 1496. Guanches were killed *en masse*, and the survivors sold into slavery. Some traces of their history, culture and beliefs are still discernible today, though shrouded in mystery, like the origins of the Pyramids of Güímar, or Piedra Zanata, considered the Rosetta Stone of the Canary, or the fascinating legend of the figure of Our Lady of Candelaria. The author of this article describes the social life of the Guanches, their religious beliefs and material culture.

Keywords: Guanches, Canary Islands, Tenerife, Pyramids of Güímar, Our Lady of Candelaria.